

Hrvatska seljačka stranka u Drugom svjetskom ratu.

Miloslavić, Ivan

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:884566>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Ivan Miloslavić

**HRVATSKA SELJAČKA
STRANKA U DRUGOM
SVJETSKOM RATU**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

IVAN MILOSLAVIĆ

**HRVATSKA SELJAČKA
STRANKA U DRUGOM
SVJETSKOM RATU**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc., Vladimir Šumanović

Zagreb, 2021.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Stvaranje Banovine Hrvatske.....	2
3. Travanjski rat.....	4
4. Hrvatska seljačka stranka u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.....	8
5. Hrvatska seljačka stranka i Narodnooslobodilački pokret.....	13
6. Stvaranje nove države.....	17
7. Zaključak.....	19
8. Popis literature.....	21

Uvod

Na samom kraju Prvog svjetskog rata, istodobno s odlukom Hrvatskog sabora o raskidanju svih državnopravnih veza s Austro-Ugarskom Monarhijom 29. listopada 1918., stvorena je kratkotrajna i nepriznata Država Srba, Hrvata i Slovenaca. Njeno ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom, 1. prosinca iste godine, izvedeno je užurbano zbog napete novonastale vanjskopolitičke situacije. Protiv odlaska delegacije Narodnog vijeća u Beograd bez prethodno razjašnjenih bitnih pitanja u vezi državnog uređenja, glasovao je samo Stjepan Radić, političar čija će stranka obilježiti sljedeće razdoblje.

Hrvatska seljačka stranka prihvatila je koncept ujedinjenja južnih Slavena u zajedničku državu, ali je tijekom cijelog međuratnog razdoblja inzistirala na federalnom uređenju novonastale kraljevine, nasuprot izraženom unitarizmu i centralizmu. Dobivši potporu seljaka, ali uskoro i svih društvenih slojeva, te svojim beskompromisnim zalaganjem za ostvarenjem hrvatskih političkih težnji, HSS se u ovom razdoblju profilirala ne samo kao vodeća hrvatska stranka, već i kao opći hrvatski nacionalni pokret, a Radić kao vođa i učitelj. Nakon Radićeve smrti 1928., stranku preuzima Vladko Maček, koji je u sljedećim godinama nastavio njen program i predvodio je kroz izazovno razdoblje diktature. Atentatom na kralja Aleksandra 1934., ali i sve neizvjesnijom vanjskopolitičkom situacijom, nova vlast uskoro je postala spremna na razgovore radi rješavanja tzv. *Hrvatskog pitanja*. Mukotrpnim pregovorima, svega nekoliko dana prije početka Drugog svjetskog rata, stvorena je Banovina Hrvatska, zasebna hrvatska teritorijalna jedinica s određenim stupnjem autonomije.

Vrh stranke uvjeravao je javnost da nastankom Banovine Hrvatske nije riješeno *Hrvatsko pitanje*, već da ono predstavlja tek prvi korak prema njegovom završetku. Sve utjecajniji pobornici potpuno neovisne hrvatske države smatrali su da je ovim činom Hrvatska dobila premalo, Srbi su bili velikim dijelom ogorčeni „popuštanjem“ Hrvatima, a unutar same HSS počinje proces raslojavanja i sve izraženijih podjela na lijevo i desno orijentirane članove. Širenjem rata u Jugoslaviju i nastankom NDH, Maček predvodi tzv. *politiku čekanja*, proces diferencijacije se nastavlja, a sama stranka, od nekad najutjecajnije u Hrvatskoj, krajem rata postaje marginalna organizacija.

U radu su korištena djela Fikrete Jelić-Butić, Tomislava Jonjića, Hrvoje Matkovića i Zdenka Radelića. Također, kao izvor korišten je i memoarski zapis Vladka Mačaka.

Stvaranje Banovine Hrvatske

Razdoblje koje je prethodilo osnivanju Banovine Hrvatske bilo je obilježeno sve napetijom vanjskopolitičkom situacijom i sve izraženijim suprotnostima na domaćoj političkoj sceni i u javnosti. Vladko Maček je bio uvjeren da se bez Jugoslavije Hrvati, uzevši u obzir srpske hegemonističke težnje i naklonost velikih sila prema opstanku same države, ne mogu održati.¹ S druge strane stajali su hrvatski nacionalisti, koji su se učvrstili u emigraciji te dobivali na važnosti upravo zbog Mačekove politike pregovaranja i spremnosti na kompromis s Beogradom.² Najakutniji unutarnji problem Jugoslavije svakako je bilo *Hrvatsko pitanje*, a vlada Milana Stojadinovića, iako je bila izrazila spremnost na njegovo rješavanje, nije pokazala veću želju da se ono zaista riješi te ga je konačno bojkotirala.³ U pregovorima je sudjelovao i knez Pavle pa se je tako tijekom listopada 1938. sastao s Mačekom, ali razgovarali nisu dali rezultata.⁴ Slični Mačekovi pokušaji u tom razdoblju za preustrojem Jugoslavije ostali su bezuspješni. Na vanjskopolitičkom planu, Stojadinović se odvažno približavao Njemačkoj, zanemarujući tradicionalno savezništvo s Francuskom i ulogu tzv. *Male Antante*.⁵ Također, krajem 1938. godine bili su raspisani izbori i izborna lista Milana Stojadinovića je, koristeći se izbornim manipulacijama i prevarama, prema službenim rezultatima dobila 1 643 783 glasa, a Mačekova 1 364 524 glasa, dok je Ljotićeva lista skupila 30 734 glasa.⁶ Ipak, po zakonu je pobjednička lista dobivala 3/5 svih mandata, a tek su se onda ostali mandati razmjerno raspodjeljivali pa je tako vladina lista dobila 306 mjesta u Skupštini, a Mačekova svega 67 mandata.⁷ Stojadinović je nakon izbora započeo s akcijom uklanjanja nepodobnih državnih službenika i članova Seljačke i Građanske zaštite, poluvojnih HSS-ovih organizacija, formiranih radi zaštite seljaka, odnosno građana od režimskog nasilja.⁸ Početkom 1939. godine održali su se razgovori kneza Pavla s banom Ivanom Šubašićem, posrednikom u pregovorima između Mačeka i kneza.⁹ Na pregovorima je bilo predloženo ujedinjenje Savske, Primorske i Vrbaske banovine s kotarom Dubrovnik u jedinstvenu hrvatsku jedinicu, ali su propali s obzirom na srpski otpor takvoj ideji.¹⁰ Stojadinovićevo diktatorsko držanje, njegovi bliski

¹Tomislav Jonjić, *Hrvatska vanjska politika 1939. – 1942.*, Libar, Zagreb, 2000., 25.

² *Ibidem*, 24.

³ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 1998., 200.

⁴ Vladko Maček, *Memoari*, Dom i svijet, Zagreb, 2003., 184.

⁵ Matković, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, n. dj., 197.

⁶ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika 1939. – 1942.*, n. dj., 29.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibidem*, 30.

⁹ *Ibidem*, 30-31

¹⁰ *Ibidem*, 31.

odnosi sa silama Osovine i njegova nemogućnost da se ozbiljnije posveti *Hrvatskom pitanju*, bili su uzrocima nepovjerenja kneza i oporbe prema njemu.¹¹ Početkom veljače 1939. godine, politička kriza je uzrokovala pad Stojadinovićeve vlade, a novi je mandat knez Pavle povjerio Dragiši Cvetkoviću.¹² Cvetković je bio smatran političarem bez vlastite vizije ili naročitog ugleda, a knezu Pavlu je trebao poslužiti da se konačno dogovori sporazum s hrvatskom stranom.¹³ Sile osovine nisu dobro prihvatile Stojadinovićev pad; bio je blizak Nijemcima, a Talijani su na njega računali u svome planu podjele Albanije.¹⁴ Ipak, da se ublaži loš dojam, knez Pavle imenovao je Aleksandra Cincar-Markovića, koji je uživao dobar ugled u njemačkim krugovima, za ministra vanjskih poslova.¹⁵

Početkom 1939. i Njemačka i Italija htjele su cjelovitu Jugoslaviju.¹⁶ Osim gospodarskih razloga, Jugoslavija je Njemačkoj koristila u razbijanju tzv. Male Antante i radi sprječavanja povratka Habsburgovaca na vlast te je, s obzirom na to, Cincar-Marković uvjeravao njemačkog ministra vanjskih poslova, Joachim von Ribbentropa, da Jugoslavija, bez obzira na dolazak nove vlade, neće mijenjati vanjsku politiku prema Njemačkoj.¹⁷ Nakon raspada Čehoslovačke, Jugoslavija se našla u krajnje složenoj poziciji. Velika Britanija i Francuska s jedne strane, a sile Osovine s druge strane otimala su se za njenu vanjskopolitičku naklonost.¹⁸

Pregovori Cvetkovića i Mačeka više su puta započinjali i prekidali se, pri čemu su posebno sporna pitanja bila ona vezana za status teritorija tzv. *Turske Hrvatske* i Srijema, a završetak pregovora je otežavao i srpski vojni vrh, koji je bio protiv federativnog uređenja države.¹⁹ S obzirom na nikad napetiju vanjskopolitičku situaciju, Maček se počeo zalagati za postizanje sporazuma u što kraćem roku, pri čemu je bilo vidljivo i njegovo popustljivije držanje.²⁰ Knez Pavle je također, nakon sastanka s Hitlerom u lipnju 1939. godine, počeo smatrati da je rat neizbježan te je, otputovavši u London, dobio suglasnost o nužnosti očuvanja jugoslavenske neutralnosti, a uz to su se Velika Britanija i Francuska založile za konačno rješavanje *Hrvatskog pitanja*, smatrajući da će to doprinijeti jugoslavenskoj stabilnosti.²¹ Konačno, Cvetković i

¹¹ Matković, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, n. dj., 200-201

¹² Jonjić, *Hrvatska vanjska politika 1939. – 1942.*, n. dj., 34.

¹³ *Ibidem*, 35.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibidem*, 36.

¹⁶ *Ibidem*, 45.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibidem*, 63.

¹⁹ Matković, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, n. dj., 203-204

²⁰ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika 1939. – 1942.*, n. dj., 79-80

²¹ *Ibidem*, 81

Maček su pripremili završnu verziju sporazuma i bili su primljeni kod kneza Pavla 24. kolovoza 1939. godine, gdje je tekst prihvaćen i, dva dana nakon, potpisan.²² U sastav Banovine Hrvatske ušli su teritoriji Savske i Primorske Banovine te kotarevi Dubrovnik, Travnik, Fojnica, Brčko, Gradačac, Derventa, Šid i Ilok.²³ Banovina je imala zakonodavnu, sudsku i upravnu autonomiju, a za bana, koji je bio nositelj upravne vlasti, imenovan je Ivan Šubašić.²⁴ Sporazum je izazvao nezadovoljstvo u Beogradu jer se „Hrvatima previše dalo“, a on je imao svoje protivnike i u Hrvatskoj, bez obzira na to što ga je HSS predstavljala uspjehom.²⁵

U međuvremenu, anglofrancuski pritisak na Jugoslaviju je rastao, a Beograd je donio odluku o napuštanju Društva naroda, s čime je, doduše, odugovlačio.²⁶ Zbog toga je Njemačka postepeno postajala sumnjičava, što se naročito pogoršalo kad je Jugoslavija odbila pristupiti Antikominternskom paktu.²⁷

Travanjski rat

Napadom Njemačke na Poljsku 1. rujna 1939. godine, započeo je Drugi svjetski rat, a jugoslavenske vlasti su zbog toga provele brzu mobilizaciju, koja je izazvala brojne neredе i zbog koje posebno Hrvati nisu bili zadovoljni, ne smatrajući Jugoslaviju svojom državom.²⁸ Maček navodi kako je vojska cijelu 1940. godinu potrošila na postavljanje, za ono vrijeme, potpuno zastarjelih prepreka, da je potrošeno puno novca, da je među vojnicima jedno vrijeme vladala panika te da su posebno na udaru bili seljaci.²⁹ Također, vlada je odmah 2. rujna objavila izjavu o neutralnosti, što je odgovaralo Njemačkoj.³⁰ U međuvremenu, zbog sklapanja sporazuma, HSS se u sljedećem razdoblju susretala s raslojavanjem unutar vlastitih redova, a i s određenim negodovanjem u javnosti.³¹ Nacionalistički orijentirano građanstvo, tj. *frankovci*, nezadovoljni rezultatom pregovora, postajali su sve aktivniji, a među njima se isticao Mile Budak, povratnik iz Italije.³² Sveukupno stanje je dodatno pogoršano uvođenjem represivnih

²² Matković, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, n.dj., 205.

²³ *Ibidem*, 207.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika 1939. – 1942.*, n.dj., 91-92

²⁶ *Ibidem*, 82-83

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibidem*, 95-96

²⁹ Maček, *Memoari*, n. dj., 197-198

³⁰ Matković, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, n. dj., 233

³¹ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika 1939. – 1942.*, n.dj., 104-105

³² *Ibid.*

mjera banovinskog vodstva, koje se posebno okomilo na hrvatske nacionaliste i komuniste.³³ Po uzoru na središnje vlasti, doneseni su i antisemitski zakoni, a istaknuti su politički protivnici bili smješteni u sabirne logore.³⁴ Nacionaliste je HSS, ipak, pokušala pridobiti na svoju stranu, a kada im to nije pošlo za rukom, zabranjena su im glasila „Hrvatski narod“, „Hrvatska zemlja“ i „Hrvatska sloboda“, a Mile Budak, Mladen Lorković i Stjepan Buć bili su uhićeni zajedno s još mnogim nacionalistima i intelektualcima.³⁵ S obzirom na to, bilo je popularno mišljenje da Mačekovo jugoslavenstvo nije samo taktika nego trajno državopravno opredjeljenje.³⁶ Do raspisivanja izbora za Sabor nije došlo, ali za općinske izbore, održane 19. svibnja 1940. godine, podignut je dobni cenzus s 21 na 24 godine te je odlučeno da glasovanje bude javno, dok je u ostatku zemlje bilo tajno.³⁷ U vrhu HSS-a nije samo prevladavao strah od izbornih rezultata, nego i od pogoršanja odnosa s Beogradom i dodatnog kompliciranja cijele vanjskopolitičke situacije. Osim toga, bilo je dojava o izbornim manipulacijama, a odaziv je bio prilično slab i kretao se uglavnom između 15% i 35%.³⁸ Također, ograničenje privrednog poslovanja i općenito lošije gospodarske prilike dodatno su pogoršale ugled HSS-a.³⁹

Ipak, još izraženije nezadovoljstvo novonastalim državnim uređenjem moglo se osjetiti u Srbiji i među Srbima unutar Banovine Hrvatske. Sam Cvetković bio je prozvan „niškim ciganinom“, vladalo je uvjerenje da su Hrvati nepouzdana i da sporazum predstavlja izdaju srpstva, dok su se u isto vrijeme organizirale četničke skupine, a jaz između Hrvata i Srba se samo povećavao.⁴⁰ Tako se u srpskim krugovima načelno jugoslavenstvo počelo zamjenjivati srpstvom, a srpski su intelektualci smatrali da se rješavanjem hrvatskog pitanja postavlja novo, tj. srpsko pitanje te da je vrijeme za daljnje preuređenje države.⁴¹

Istovremeno, u ovom razdoblju jača uloga dr. Ante Pavelića, poglavnika Ustaše – hrvatske revolucionarne organizacije (UHRO), a značajan je njegov sastanak s grofom Cianom, talijanskim ministrom vanjskih poslova, koji se održao 23. siječnja 1940. godine i na kojem se raspravljalo o mogućem stvaranju nezavisne hrvatske države i njenom odnosu s Italijom.⁴² Maček spominje i djelovanje „fašističke pete kolone“ u Zagrebu te kao primjer navodi bacanje

³³ *Ibidem*, 105.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibidem*, 106

³⁶ *Ibidem*, 118

³⁷ *Ibidem*, 109

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibidem*, 110

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibidem*, 110-111

⁴² *Ibidem*, 126-128

bombe u stan Jurja Krnjevića i u britanski konzulat.⁴³ U ovom su razdoblju HSS i Maček, zajedno sa službenim Beogradom, taktički podilazili Nijemcima.⁴⁴ Nisu to bile iskrene simpatije, već pokušaji da se potvrdi jugoslavenska neutralnost i spriječi rat.

Početak 1941. godine protekao je intenzivnim diplomatskim aktivnostima. U siječnju, Mačka je posjetio neslužbeni predstavnik SAD-a, a Maček mu je jednostavno odgovorio da će „čuvati svoju kožu kako znaju i umiju“.⁴⁵ Sredinom veljače održao se sastanak Hitlera s Cincar-Markovićem i Cvetkovićem u njegovoj rezidenciji u Beču, gdje je Hitler od Jugoslavije tražio strogu neutralnost.⁴⁶ Međutim, njemačke snage su već počele zauzimati pozicije duž jugoslavensko-bugarske granice, a Mussolini je od Jugoslavije tražio pristup Trojom paktu.⁴⁷ Već u ožujku, Hitler je, na sastanku s knezom Pavlom, ponovio Mussolinijev zahtjev te je službeni Beograd, nakon sazivanja Krunskog savjeta, odlučio popustiti.⁴⁸ S druge strane, u Beograd je stigao posebni izaslanik američkog predsjednika, a u Ateni su se sastali britanski ministar vanjskih poslova, Anthony Eden i Petar Pešić, jugoslavenski ministar vojske i mornarice.⁴⁹ Ipak, sve je bilo uzalud i 20. ožujka donesena je konačna odluka o pristupanju Trojnom paktu, koju su potpisali u Beču 25. ožujka ministri Cincar-Marković i Cvetković.⁵⁰ HSS je to podržala jer je smatrala bi se na taj način mogao izbjeći rat, a Krnjević je u „Seljačkom domu“ napisao: „(...) Mi smo od početka ovog rata uvjereni, da to nije rat malih, nego rat velikih“.⁵¹ Također, Maček je u memoarima naglasio: „Čitavo djelovanje kneza Pavla, Dragiše Cvetkovića, pa i moje, (...) išlo je za time, da Jugoslavija bude spašena od rata, ili ako je to nemoguće, da bude ratnim požarom zahvaćena što kasnije“.⁵² Da je HSS podržavala pristup Trojnom paktu isključivo iz taktičkih razloga potvrđuju i sljedeće Mačekove riječi: „Hitler je danas jak, a mi smo slabi i za to se moramo prilagoditi situaciji i učiniti sve kako bi izbjegli eventualnom ratu s Njemačkom. Hrvatska seljačka stranka u svojoj vanjskoj politici stoji na strani zapadnih demokracija“.⁵³

⁴³ Maček, *Memoari*, n. dj., 206

⁴⁴ Jonjić, *Hrvatska vanjska politika 1939. – 1942.*, n.dj., 165-166

⁴⁵ Maček, *Memoari*, n. dj., 208

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Matković, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, n. dj., 236

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *Ibidem*, 237

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ Fikreta Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, Globus, Zagreb, 1983., 23

⁵² Jonjić, *Hrvatska vanjska politika 1939. – 1942.*, n.dj., 165

⁵³ *Ibidem*, 200

Ipak, takvo stanje nije dugo trajalo i 27. ožujka izvršen je puč, na čijem čelu se nalazio general Dušan Simović.⁵⁴ Simović je predstavljao onaj krug ljudi koji je bio nezadovoljan sporazumom Cvetković-Maček.⁵⁵ U puč su također bile upletene britanske obavještajne službe, koje su se već ranije povezale s određenim jugoslavenskim časnicima i budnim okom pratile razvoj događaja koji su prethodili pristupanju Trojnom paktu.⁵⁶ Maček je na početku odgađao ulazak u Simovićevu vladu, ali mu je Košutić, koji se vratio iz Beograda 31. ožujka, poručio da je ona spremna proširiti ovlasti Banovine Hrvatske.⁵⁷ Prije nego što su napali Jugoslaviju, Nijemci su nastojali poručiti Mačeku i drugim prvacima HSS-a da ne surađuju sa Simovićevom vladom i da bi Njemačka htjela samostalnu Hrvatsku, a u tom su pritisku sudjelovali i ustaše.⁵⁸ Također, iz Berlina su bili poslani izaslanici, Walter Malletke i Edmund Veessenmayer, sa zadatkom da pridobiju Mačeka da ne uđe u novu vladu.⁵⁹ Malletke je Mačeku predložio da se Hrvatska odcijepi od Srbije i nastavi suradnju s Njemačkom, ali Maček je to odbio, rekavši da bi to bilo izvedivo samo ratom, a da rat ne želi nitko osim „nešto nezrele mladeži u Beogradu“ te da se dolaskom na vlast nove vlade nije zapravo ništa promijenilo.⁶⁰ U svakom slučaju, Maček je odlučio ući u Simovićevu vladu već 4. travnja, s obzirom da je bio zadovoljan s obećanjem o poštivanju sporazuma o Banovini Hrvatskoj te čak o proširenju njenih nadležnosti.⁶¹ Nijemci tada sve ozbiljnije počinju računati na hrvatske nacionaliste i proustaške skupine.⁶²

Rezultat toga je odvajanje različitih stranačkih struja i intenziviranje diferencijacije, koja je već prije bila zahvatila HSS.⁶³ Bombardiranjem Beograda 6. travnja, započeo je napad na Jugoslaviju. Maček je, zajedno s ostalim ministrima, izbjegao južno od Beograda, sastao se sa Simovićem i bilo je odlučeno da treba otići u emigraciju, što je Maček odbio, dao ostavku, a svoje mjesto prepustio Krnjeviću te se odlučio vratiti u Zagreb.⁶⁴ Dva dana kasnije, Maček je uputio poruku preko radija, rekavši da će ostati s narodom dijeliti dobro i zlo, a narod je pozvao na disciplinu.⁶⁵ U Zagrebu je vladalo golemo nepovjerenje prema Srbima koji su „nas uvukli u rat bez ikakve potrebe“, a Maček je već 9. travnja saznao da Nijemci napreduju gotovo bez

⁵⁴ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 23-24

⁵⁵ *Ibidem*, 24

⁵⁶ Matković, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, n. dj., 237

⁵⁷ Maček, *Memoari*, n. dj., 220

⁵⁸ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 25

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Maček, *Memoari*, n. dj. 220

⁶¹ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 24

⁶² *Ibidem*, 26

⁶³ *Ibidem*, 39

⁶⁴ Maček, *Memoari*, n. dj., 228

⁶⁵ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 40

ikakvog otpora.⁶⁶ Njemački poslanici, Veessenmayer i Dörfler, susreli su se s Mačekom i dogovorili da će on morati izvijestiti narod o proglašenju Nezavisne Države Hrvatske, o njemačkom zauzeću Zagreba i većeg dijela Hrvatske te o tome da su vlast predali Slavku Kvaterniku, što građani nemaju izbora nego mirno prihvatiti.⁶⁷ Nijemci su ga isprva tražili da im preda vlast nad narodom i nad HSS-om, što je on odbio, a kasnije ga kritizirali zbog njegove nesuradnje i predložili da se, kada se vrati na svoje imanje u Kupinec, više ne vraća u Zagreb.⁶⁸ Maček je, dakle, 10. travnja potpisao predaju vlasti Kvaterniku, koji je, na veliko zadovoljstvo nacionalista, pročitao tekst o proglašenju NDH preko zagrebačke radio-stanice, a nakon toga je pročitana i Mačekova izjava u kojoj traži narod i službenike da se pokore novoj vlasti te da surađuju s njome.⁶⁹ Pavelić je u Zagreb, da preuzme vlast, stigao tek nekoliko dana kasnije.⁷⁰

Hrvatska seljačka stranka u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Tijekom ustaškog preuzimanja vlasti, najznačajniju ulogu imale su Građanska zaštita i Seljačka zaštita.⁷¹ Štoviše, u njoj su se najranije infiltrirali proustaški elementi, a može se reći da je djelovala kao prva ustaška oružana sila, zauzimajući upravne i vojne ustanove jugoslavenske vojske.⁷² U to vrijeme se dogodio prvi masovni pokolj srpskog stanovništva, u kojem su zaštitari predvođeni Martinom Cikošem, predsjednikom općinskog odbora HSS-a, a pod rukovodstvom Eugena Dide Kvaternike, ubili 190 Srba u općini Gudovac.⁷³ Treba spomenuti da se Zaštita na određenim područjima nije upuštala u suradnju s novim vlastima, a tamo gdje je bila pod komunističkim utjecajem, čak je poduzimala akcije sakupljanja i sklanjanja oružja, što također može poslužiti kao dokaz raslojavanja HSS-a.⁷⁴ Pavelić je, došavši na vlast, htio s vremenom zamijeniti banovinski upravni aparat ustaškim te je podvrgnuo sve službenike njihovom nadležnom ministarstvu, na način da ih može opušati bez obrazloženja.⁷⁵ Osim toga, slijedio je i ideološki obračun s HSS-om, što se nastojalo postići širenjem propagande o seljaštvu kao o „temelju ustaške države“.⁷⁶ Zabranjeno je bilo djelovanje

⁶⁶ Maček, *Memoari*, n. dj., 229-230

⁶⁷ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 41-42

⁶⁸ Maček, *Memoari*, n. dj., 231-232

⁶⁹ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 42-43

⁷⁰ Matković, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, n. dj., 243

⁷¹ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 44

⁷² *Ibidem*, 44-45

⁷³ *Ibidem*, 46-47

⁷⁴ *Ibidem*, 50

⁷⁵ *Ibidem*, 51

⁷⁶ *Ibidem*, 53

političkih stranaka, ali su „Odredbom o političkim društvima koja rade na istim ciljevima kao i Hrvatski Ustaški pokret“, određene grupacije HSS-a na zaobilazan način mogle nastaviti biti donekle aktivne.⁷⁷ Da bi se HSS što učinkovitije suzbila, početkom kolovoza 1941. godine, organizirana je i manifestacija pristupanja članova HSS-a ustaškom pokretu.⁷⁸ U skladu s tim se vršio veliki pritisak na članove HSS-a, ponegdje i metodom nasilne prisile, da pristupe Ustaškome pokretu.⁷⁹ U Sabor NDH iz redova HSS-a pozvane su 93 osobe, od kojih se 60 njih odazvalo, s tim da su među pozvanima bile izostavljene vodeće ličnosti stranke.⁸⁰ Osim pomoću spomenutih metoda ustaških vlasti, razdor unutar HSS-a je bio povećan i činjenicom da stranačko vodstvo više nije bilo na okupu.⁸¹ Naime, od stranačke elite u Zagrebu ostali su sljedeći ljudi: August Košutić, Ivan Pernar, Josip Torbar, Bariša Smoljan, Ljudevit Tomašić, Tomislav Jančiković i Josip Rebarski, dok su u emigraciju s jugoslavenskom vladom otišli: Juraj Krnjević, Ivan Šubašić, Juraj Šutej, Ilija Jukić i Rudolf Bićanić.⁸² Nove vlasti su uskoro uhitile dio istaknutih zastupnika HSS-a, poput Košutića, Tomašića i Smoljana.⁸³ Radilo se uglavnom o privremenim uhićenjima radi zastrašivanja.⁸⁴ Što se tiče samoga Mačeka, on je na svome imanju u Kupincu bio interniran od 11. travnja do sredine listopada 1941. godine, kada je bio uhićen i premješten u logor Jasenovac.⁸⁵ Tamo je ostao do 16. ožujka 1942. godine, kada je ponovno premješten na internaciju u Kupinec.⁸⁶ Zbog jačanja partizanskoga pokreta u okolini Kupinca, Maček je početkom 1943. premješten u Zagreb, prvo u stan zapovjednika logora Jasenovac Vjekoslava Luburića, a zatim u svoj stan.⁸⁷ Od tada pa do odlaska iz zemlje, nalazio se u kućnom pritvoru.⁸⁸ Iako ni na slobodi Maček nije mogao javno djelovati, na ovaj način je stranka, već i prije podijeljena, gotovo do kraja ostala obezglavljena.

Mačekov rad je u razdoblju internacije bio ograničen na primanje i savjetovanje članova HSS-a.⁸⁹ Maček je smatrao da će se nakon rata i očekivane pobjede Velike Britanije, opet stvoriti Jugoslavija te je prakticirao i drugima savjetovao pasivni otpor, nesudjelovanje u nikakvim

⁷⁷ *Ibidem*, 52

⁷⁸ *Ibidem*, 57

⁷⁹ *Ibidem*, 61

⁸⁰ *Ibidem*, 64-65

⁸¹ *Ibidem*, 65

⁸² *Ibidem*, 65-66

⁸³ *Ibidem*, 67

⁸⁴ *Ibidem*, 68

⁸⁵ *Ibidem*, 67

⁸⁶ Maček, *Memoari*, n. dj., 247.

⁸⁷ *Ibidem*, 248-249

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 67

borbama i pokoravanje ustašama.⁹⁰ Osim stranačkih kolega, Mačeka su na imanju posjećivali i okolni seljaci, ali je, navodi, bio nemoćan išta drugo savjetovati, osim da sve to skupa neće dugo trajati.⁹¹ Veliki dio HSS-a je prihvatio Mačekove savjete i pasivizirao se, ali mogla se uočiti određena razlika između desno orijentiranih članova, od kojih je jedan dio surađivao s ustašama i onih lijevo orijentiranih, koji su pružali jasniji otpor vlastima.⁹² Neki poznatiji HSS-ovci koji su pristali surađivati s vlastima NDH bili su: Josip Berković, Stjepan Hefer, Dragutin Toth, Zvonko Kovačević, Lovro Sušić, Živan Kuvedžić i Janko Tortić.⁹³ Mačekom vodstvom formirana je poznata *politika čekanja*, koja se temeljila na nekoliko načela: svijest o jačini okupacijskih snaga, nada u pobjedu Saveznika, činjenica da sudbina Hrvatske i Jugoslavije ovisi o velikim silama nakon rata, s obzirom na što se HSS treba istaknuti, nesuradnja ni s ustašama ni s komunistima, politička pasivizacija te naglasak na ne pružanje nikakvog javnog otpora i izbjegavanje oružanih sukoba.⁹⁴

Uzrok Mačekovog uhićenja 15. listopada ne može se pouzdano utvrditi, iako je razumno pretpostaviti da se ustaška vlast jednostavno bojala da joj Maček može nauditi održavajući kontakte s ljudima koji bi eventualno mogli biti opasni za državu. Treba naglasiti da je Mačeku 10. listopada u posjetu došao njemu nepoznati njemački izaslanik, koji je od njega tražio da preuzme vlast jer ustaše rade toliko nasilja u državi da narod postaje buntovan.⁹⁵ Maček je to odbio i predložio mu da Nijemci s vlastitim činovnicima preuzmu vlast i uvedu red u državi.⁹⁶ Također, Maček navodi da se dva najvažnija njemačka predstavnika u državi, Edmund Glaise von Horstenau, zapovjednik njemačke vojske u Hrvatskoj i Siegrfried Kasche, njemački poslanik i, po Mačeku, pravi gospodar Hrvatske, nisu slagali u mišljenju o ustašama; Horstenau je bio veoma kritičan prema teroru koji je nastao, a Kasche je smatrao da su ustaše jedina grupacija na koju se Nijemci mogu u Hrvatskoj osloniti.⁹⁷

Za vrijeme NDH, u emigraciji jugoslavenskih vlasti odvijala se diplomatske borba. Britanci su, očito ne znajući kakvo je zapravo stanje u Hrvatskoj, pružali potporu Draži Mihailoviću, četničkom vođi i zapovjedniku Jugoslavenske vojske u otadžbini, dok su četnici istovremeno surađivali s Talijanima.⁹⁸ U tijeku je bila i antihrvatska te velikosrpska propaganda; Hrvati su

⁹⁰ *Ibidem*, 68-69

⁹¹ Maček, *Memoari*, n. dj., 236

⁹² Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 70

⁹³ Zdenko Radelić, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1996., 21-22

⁹⁴ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 70-71

⁹⁵ Maček, *Memoari*, n. dj., 241

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ *Ibid.*

⁹⁸ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 74-75

bili optuživani za tako brz pad Jugoslavije i smatrani u cjelini krivima za ustaški teror.⁹⁹ Tome je pridonijela Srpska pravoslavna crkva svojim memorandumima u kojima se kolektivno krivnja prebacuje na hrvatski narod.¹⁰⁰ Krnjević se sastao s britanskim ministrom vanjskih poslova, Edenom, 14. kolovoza 1941. godine te mu je izložio stanje u kojoj se Hrvatska našla i izrazio nadu u pozitivnu britansku poslijeratnu ulogu na prostoru tadašnje NDH.¹⁰¹ Istog je dana Krnjević održao govor na Londonskom radiju, u kojem je oštro osudio ustaški režim i izrazio nadu u obnovu jugoslavenske države.¹⁰² Britanska politika je tražila pomirenje između hrvatske i srpske strane u emigraciji i zalagala se za suradnju HSS-a s četnicima.¹⁰³ Hrvatska i srpska strana se nisu slagale niti po pitanju poslijeratnog uređenja države; hrvatska strana je uzimala Banovinu Hrvatsku kao polazišnu točku za buduće pregovore, a srpski su predstavnici tražili obnovu Jugoslavije pod srpskom hegemonijom.¹⁰⁴ HSS je također vodila propagandu kojom je sve jači partizanski pokret nastojala prikazati kao hrvatski, tj. kao borbu svojih pristaša protiv okupacije.¹⁰⁵ Tijekom 1942. godine ponovno se javljaju ideje o suradnji četničkih postrojbi s hrvatskim borcima otpora, koji zapravo nisu imali veze s HSS-om, a Krnjević je na Londonskom radiju „od srca pozdravio“ lažnu vijest o suradnji s četničkim pokretom Draže Mihailovića, koja je HSS-u više odgovarala nego istina o jačanju Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP), odnosno jugoslavenskih partizana.¹⁰⁶

Polovicom 1942. godine slijede nova uhićenja HSS-ovaca, među kojima su bili Košutić, Smoljan i Pernar, a sve skupa je bilo uhićeno oko 80 članova stranke te su svi bili prebačeni u logor u Lepoglavi, odakle su pušteni krajem iste godine.¹⁰⁷ Krajem 1942. godine je u Dalmaciji poslano posebno direktivno pismo predstavnicima HSS-a, koje je sadržavalo informacije o možebitnome poslijeratnom uređenju, tj. o tome kako je izgledno da se stvori nova Jugoslavija, ali kao konfederacija u kojoj bi Hrvati imali punu samostalnost u unutarnjim poslovima.¹⁰⁸ Početkom 1943. godine, unatoč strahu od novih uhićenja, članovi HSS-a su se sada pokušali povezati s drugim pristašama stranke izvan Zagreba, a članovi koji su bili najistaknutiji u tim nastojanjima bili su Farolfi, Tomašić i Jančiković.¹⁰⁹ Jančiković je smatrao da se vodstvo HSS-

⁹⁹ *Ibidem*, 75

¹⁰⁰ *Ibidem*, 77

¹⁰¹ *Ibidem*, 75

¹⁰² *Ibidem*, 76

¹⁰³ *Ibidem*, 76

¹⁰⁴ *Ibidem*, 77

¹⁰⁵ *Ibidem*, 82

¹⁰⁶ *Ibidem*, 83

¹⁰⁷ *Ibidem*, 91

¹⁰⁸ *Ibidem*, 106

¹⁰⁹ *Ibidem*, 92

a početkom rata rasulo te da je potrebno stvoriti „izvršni odbor“ kao „novi organ za vođenje stranke“, a da bi se odabralo vodstvo, Jančiković predlaže sastanak svih vjernih narodnih zastupnika i predsjednika kotarskih organizacija.¹¹⁰ Također, oštro je kritizirao ustaške snage, spomenuo je kako je NOP, uz pomoć naroda, oslobodio velike prostore te zaključio da bi HSS trebala raspravljati o uređenju novooslobođenih teritorija.¹¹¹ Unatoč ovim nastojanima, do sastanka stranke nikada nije došlo, a HSS je ostala i dalje bez vodstva i jasnog političkog usmjerenja.¹¹² Ipak, Jančiković je u Crikvenici početkom 1943. godine pokrenuo „Politički vjesnik“, a u Zagrebu je sredinom iste godine počela izlaziti „Pravica“.¹¹³ Od ostalog ilegalnog tiska, 1943. u Zagrebu je izlazila „Slobodna Hrvatska“, „Mlada Hrvatska“, a tijekom 1944. bio je pokrenut „Glas naroda“ i „Narodno samoodređenje Republika“.¹¹⁴ Ipak, sva nabrojena glasila su uglavnom izlazila samo u nekoliko brojeva i nisu imale značajnijeg utjecaja.¹¹⁵ Česta tema HSS-ove propagande bila je *politika čekanja*, ali i sam Maček, koji je bio prikazivan kao mučenik, nacionalni vođa i sl.¹¹⁶ Tijekom druge polovine 1943. godine, radi sve nepovoljnije situacije sila Osovine, saveznika NDH, ustaške su vlasti započele pregovore s HSS-om.¹¹⁷ Pavelić je tražio zajedničku vladu, dok su HSS-ovci smatrali da bi se na taj način kompromitirali pred zapadnim saveznicima pa su zahtijevali osnivanje nadstranačke vlade preko koje bi mogli utjecati na državnu politiku, što su ustaše odbili, a pregovori zbog toga propali.¹¹⁸

Kako je vrijeme prolazilo, sve je više informacija o pravom djelovanju četnika dolazilo do Britanaca, koji su zbog toga počeli od četničkih vođa tražiti borbu protiv okupatora.¹¹⁹ U međuvremenu, Šubašiću se nije sviđao politički smjer vlade pa su, kada mu se usprotivio, prekinuti odnosi njega i vlade u emigraciji.¹²⁰ Također, koncem 1942. godine, u Zagrebu su se, prema dostupnim izvorima, dvojica četničkih izaslanika, Jug Matijašić i Stanko Tončić sastala s Farolfijem, ali do sporazuma po svemu sudeći nije došlo.¹²¹ Ipak, to govori o tome da je, unatoč svim suprotnostima, HSS još uvijek kalkulirala o mogućoj suradnji s četnicima, kao što su to bili predložili Britanci. Sačuvane su i Krnjevićeve upute u kojima on ambiciozno iznosi

¹¹⁰ *Ibidem*, 92-93

¹¹¹ *Ibidem*, 95-96

¹¹² *Ibidem*, 97-98

¹¹³ *Ibidem*, 99

¹¹⁴ *Ibidem*, 99-100

¹¹⁵ *Ibidem*, 100

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, n. dj., 27

¹¹⁸ *Ibidem*, 27-28

¹¹⁹ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 108

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ *Ibidem*, 111-112

svoju viziju o prelasku Hrvatske, pod vodstvom HSS-a, na stranu saveznika i o njenom ostanku u tadašnjim granicama (NDH), a da Mihailović može eventualno vladati prostorom tadašnje Nedićeve Srbije.¹²² To je ujedno značilo i Krnjevićevo zalaganje za napuštanje *politike čekanja* i za snažniji angažman stranke.¹²³ Takav stav dosta govori o tome koliko je u samom vrhu HSS-a u emigraciji vladala zapravo iskrivljena slika o stanju u zemlji. Ipak, u prilog toj ideji služi činjenica da je unutar Domobranstva NDH postojao značajan broj pristaša HSS-a.¹²⁴

Hrvatska seljačka stranka i Narodnooslobodilački pokret

Partizanska borba započela je nakon njemačkog napada na Sovjetski Savez.¹²⁵ Još u ljeto 1941. godine bili su održani prvi razgovori između Mačeka i predstavnika NOP-a.¹²⁶ Od Mačeka je zatraženo da potakne članove HSS-a da se u što većem broju uključe u partizane ili da ih pomaže materijalno, što je Maček odbio, rekavši kako je protiv ustaša, ali da se ne isplati boriti s toliko jačim okupatorom te se izjasnio za politiku čekanja.¹²⁷ Treba naglasiti i kako je općenito bio protiv bilo kakve suradnje s komunistima.¹²⁸ Josip Broz Tito, generalni sekretar Komunističke partije Jugoslavije i vrhovni zapovjednik Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ), shvaćao je važnost privlačenja članova HSS-a u redove NOP-a te je, po njegovim smjernicama, Centralni komitet KP Hrvatske 5. rujna objavio proglas „Hrvatskoj seljačkoj stranci“, u kojem se pozivaju članovi HSS-a na suradnju i naglašava važnost borbe protiv fašizma.¹²⁹ KPH je bila svjesna ozbiljne diferencijacije unutar HSS-a, osuđivala je one članove koji su surađivali s ustašama i napominjala kako se Hrvati moraju othrvati Paveliću te „oprati sramotu sa svojega imena“.¹³⁰

Početak 1942., broj pristaša HSS-a u NOP-u već se bio znatno povećao, ali daljnji napredak kočio je dio vodećih ljudi stranke, što je vidljivo iz parole: „Ništa s komunistima, već čekajmo“.¹³¹ Zbog toga, KPH uskoro kreće sa sve agresivnijim kritikama čelnih ljudi HSS-a, nazivajući ih izdajnicima.¹³² KPH je u svrhu propagande koristila suradnju četnika s ustašama,

¹²² *Ibidem*, 113

¹²³ *Ibidem*, 114

¹²⁴ *Ibidem*, 124-125

¹²⁵ Matković, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, n. dj., 253-254

¹²⁶ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 131

¹²⁷ *Ibidem*, 131-132

¹²⁸ *Ibidem*, 132

¹²⁹ *Ibidem*, 134-135

¹³⁰ *Ibidem*, 137-138

¹³¹ *Ibidem*, 142.

¹³² *Ibidem*, 143.

a redovito je kritizirala i *politiku čekanja*, smatrajući da ona samo pomaže okupatoru.¹³³ Neki članovi HSS-a su bili zaista nezadovoljni *politikom čekanja*, ali, s druge strane, sumnjičavi i prema partizanskom pokretu zbog njegove komunističke pozadine. To se može vidjeti u stavu Božidara Magovca, poznatog HSS-ovog publicista i novinara, o partizanskom pokretu, za kojeg smatra da je ključno da mu se priključi što veći broj HSS-ovaca, kako bi izgubio „komunističku boju“.¹³⁴ Dakle, raslojavanje HSS-a najbolje su iskoristili partizani, koristeći se dobro razrađenom propagandom, obećavajući povratak Dalmacije, Istre i oslobođenjem okupiranih dijelova zemlje.

Potkraj studenog 1942. godine, u Bihaću je osnovano Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), odnosno najviše političko tijelo NOP-a i NKOJ, tj. Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije.¹³⁵ Njihovim je djelovanjem KPH još jasnije definirala svoju politiku privlačenja simpatizera i članova HSS-a te sukoba s onim dijelom HSS-a koji odbija suradnju. Posebnu ulogu u širenju propagande u Hrvatskoj imao je Inicijativni odbor ZAVNOH-a, osnovan u ožujku 1943. godine.¹³⁶ On je krajem svibnja objavio „Izjavu o ciljevima i načelima narodno-oslobodilačke borbe“, u kojoj je NOP prikazan kao „općenarodni pokret, u kojemu sudjeluju svi hrvatski i srpski rodoljubi, bez obzira na stranačku, socijalnu i vjersku pripadnost“.¹³⁷ Također, u izjavi se naglašava da se NOP zalaže za demokratska prava samoodređenja naroda, da nije za nikakvu radikalnu promjenu i da je njihov glavni cilj oslobođenje jugoslavenskih zemalja od okupatora.¹³⁸ Biranim riječima i žestokim kritiziranjem Mačeka, ova izjava imala je znatnu ulogu u dodatnom raslojavanju HSS-a, ali je i snažno odjeknula općenito u javnosti.¹³⁹ Treba primijetiti da se, kako bi privukli što veći broj ljudi, nigdje ne spominje komunizam, bez obzira što je krajnji cilj glavnih predvodnika NOP-a bila izgradnja „sovjetske“, odnosno komunističke zemlje.

Od polovice 1943. godine, pristupanje članova HSS-a NOP-u sve više uzima maha, a partizansko vodstvo mijenja politiku bezrezervnog napadanja Mačeka, shvativši da time više gube nego dobivaju s obzirom da on još uvijek uživa određene simpatije u narodu i članovima HSS-a.¹⁴⁰ Na to je utjecao Magovac, sklopivši dogovor s vođama NOP-a, na način da je dobio

¹³³ *Ibidem*, 149.

¹³⁴ Zdenko Radelić, *Božidar Magovac – S Radićem između Mačeka i Hebranga*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1999., 85

¹³⁵ Matković, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, n. dj. 257

¹³⁶ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 183

¹³⁷ *Ibidem*, 183-184

¹³⁸ *Ibidem*, 184

¹³⁹ *Ibidem*, 184-185

¹⁴⁰ *Ibidem*, 194

važnu ulogu da preko „Slobodnog doma“ može utjecati o tome tko iz redova HSS-a smije pristupiti partizanima, donio odluku o osnivanju „Izvršnog odbora hrvatskog seljačkog pokreta“ (IO HSS), koji će djelovati na području pod nadzorom NOP-a, ali, iako se jasno ogradio od vodstva stranke, protivio osudi samog Mačeka.¹⁴¹ „Slobodni dom“ je, osim toga, postao važan čimbenik u mobilizaciji pristaša HSS-a i u borbi protiv vodstva stranke.¹⁴² Ipak, Magovac je uskoro postao glavna opozicija politike NOP-a, pokušavao je povećati svoj utjecaj, ali na kraju je naišao na jasan otpor i s vremenom postao marginaliziran.¹⁴³ U istom razdoblju, uključivanje HSS-ovaca u partizanske redove, posebno se intenziviralo u Dalmaciji.¹⁴⁴ Farolfijevo pismo iz ljeta 1943. godine otkriva glavne argumente kojima su HSS-ovci opravdavali svoje uključenje u NOB; smatrali su da će ulaskom u NOP spriječiti mogućnost građanskog rata u Hrvatskoj, ostvariti jedinstvo, ostvariti pomirbu sa Srbima na planu poslijeratnog federativnog uređenja države i osloboditi se odgovornosti i napora s kojima bi se susretali u slučaju samostalnog organiziranja otpora.¹⁴⁵ Treba spomenuti da je bilo slučajeva kada su komunisti, unatoč prividnog zalaganja za demokratska načela, još tijekom rata vršili suđenja sumnjivim članovima partizanskog pokreta, a nerijetko i egzekucije, što je, posebno kod pristaša HSS-a, uzrokovalo veliki strah.¹⁴⁶ Tijekom ljeta 1943., širom Dalmacije bile su organizirane konferencije pristaša HSS-a, koje su zapravo bile manifestacije opredjeljivanja njenih članova za NOP.¹⁴⁷ Ocjenjeno je da je u većini kotareva u Dalmaciji gotovo 90% bivše seljačke zaštite prešlo u partizanske redove, a slična je situacija i s drugim organizacijama HSS-a.¹⁴⁸ Ovim se može zaključiti da je proces razjedinjavanja i razbijanja HSS-a u Dalmaciji, još krajem 1943. godine, bio gotovo u potpunosti završen te da oni nisu više predstavljali učinkovitu oporbu. Drugo zasjedanje AVNOJ-a održano je u Jajcu u studenome 1943. godine, gdje je donesena odluka o obnovi Jugoslavije na federativnoj osnovi, a izbjegličkoj vladi su oduzeta prava zakonite vlade.¹⁴⁹ Krajem studenog 1943. održana je i konferencija u Teheranu, tijekom koje su Saveznici odlučili početi pomagati partizane umjesto četnika.¹⁵⁰ U međuvremenu, Magovac i IO HSS predstavljali su se kao jedini predstavnici HSS-a, iako prema potpunom odbacivanju

¹⁴¹ Radelić, *Božidar Magovac – S Radićem između Mačeka i Hebranga*, n. dj., 92-93

¹⁴² *Ibidem*, 99

¹⁴³ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 263

¹⁴⁴ *Ibidem*, 206

¹⁴⁵ *Ibidem*, 204

¹⁴⁶ Radelić, *Božidar Magovac – S Radićem između Mačeka i Hebranga*, n. dj., 151-152

¹⁴⁷ Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 210

¹⁴⁸ *Ibidem*, 211

¹⁴⁹ Matković, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, n. dj., 257

¹⁵⁰ *Ibidem*, 260

Mačeka još nisu išli.¹⁵¹ Osim spomenutog Magovca, još neki poznati HSS-ovci koji su se priključili NOP-u bili su: Franjo Gaži, Stjepan Prvčić, Filip Lakuš, Ante Vrkljan, Antun Babić Tuna, Frane Frol i Stanko Škare.¹⁵²

Ipak, nije u svim dijelovima zemlje pristup partizanima tekao istom brzinom. Maček spominje da su partizani postavili rok prvacima HSS-a za pristupu NOP-u do konca veljače 1944. godine, a kada se nitko nije odazvao, iz Kupinca je nestao Ivan Tor.¹⁵³ Maček također napominje da u ovoj fazi partizani nisu izvršavali masovna smaknuća, za razliku od ustaša i četnika, već bi ubijali samo one prvake HSS-a koji bi im smetali ili odbili suradnju s njima.¹⁵⁴ To je jedan od razloga zbog kojeg su ustaše postajale sve omraženije u narodu. Primjerice, zbog detonacije u skladištu oružja krajem 1943. godine, ustaše su bez ikakve istrage dale objesiti 50 ljudi iz zatvora.¹⁵⁵ Maček navodi da se to događalo i drugdje u Hrvatskoj te da je to bio značajan razlog velikog odlaska ljudi iz sela partizanima.¹⁵⁶ Tijekom ožujka 1944. godine objavljen je proglas IO HSS-a, kojim se konačno odbacuje Maček, a sam odbor nazvan je pravim nasljednikom HSS-a.¹⁵⁷ U međuvremenu je i pravo vodstvo HSS-a počelo razmišljati na službenu suradnju s partizanima pa je Košutić početkom 1944. sastavio dokument *Temeljna načela i konstatacije*, koja je trebala poslužiti kao temelj za pregovore.¹⁵⁸ Ipak, s obzirom na njihov sve bolji položaj, KP je odbila uvjete iz Košutićevog spisa i tražila od pristaša HSS-a da se jednostavno priključe pokretu i odbace sve članove koji su surađivali s vlastima NDH.¹⁵⁹ Početkom ljeta 1944. godine, Mačeka je kontaktirao Draža Mihailović, predlažući mu ustrojenje tri ravnopravne vojne jedinice – slovenske, hrvatske i srpske, radi zajedničke borbe protiv komunista, ali Maček je zaključio da je to prekasno s obzirom da su zapadne sile već odavno bile prihvatile Tita.¹⁶⁰ Mladen Lorković, ministar unutarnjih poslova NDH i Ante Vokić, ministar oružanih snaga NDH, u lipnju 1944. godine pokrenuli su razgovore s Farolfijem i Košutićem radi pokretanja puča kojim bi NDH prešla na stranu Saveznika, što je završilo neuspjehom, a svi su oni, zajedno s mnogo drugih uglednih članova HSS-a, bili uhićeni i zatvoreni.¹⁶¹ Također, tijekom 1944. godine dolazi do preokreta unutar IO HSS-a. U krugu bivših HSS-ovaca sve više se, umjesto

¹⁵¹ Radelić, *Božidar Magovac – S Radićem između Mačeka i Hebranga*, n. dj., 125-126

¹⁵² Radelić, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, n. dj., 224

¹⁵³ Maček, *Memoari*, n. dj., 250

¹⁵⁴ *Ibidem*, 251

¹⁵⁵ *Ibidem*, 252

¹⁵⁶ *Ibid.*

¹⁵⁷ Radelić, *Božidar Magovac – S Radićem između Mačeka i Hebranga*, n. dj., 159

¹⁵⁸ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, n. dj., 26

¹⁵⁹ *Ibidem*, 27

¹⁶⁰ Maček, *Memoari*, n. dj., 252

¹⁶¹ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 28

Magovca, ističe Franjo Gaži, koji je nastupao dosta oštrije prema Mačeku i bivšoj stranci te u svibnju 1944. godine dolazi do smjenjivanja Magovca s položaja urednika „Slobodnog doma“.¹⁶² Komunisti su Magovcu zamjerali njegovo uporno odbijanje konačne osude Mačeka, njegova samostalnost, zastupanje „hrvatske seljačke politike“, a bio je i u sve izraženijem sukobu s Andrijom Hebrangom, političkim sekretarom (tajnikom) Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske.¹⁶³ U konačnici, Magovac je tijekom kolovoza 1944. godine podnio ostavku na mjesto potpredsjednika IO HSS-a, iz kojega je kasnije i izbačen, da bi u istom mjesecu podnio ostavku i na mjesto potpredsjednika NKOJ-a.¹⁶⁴ Njegove funkcije u IO HSS-u i NKOJ-u preuzeo je, komunistima znatno skloniji, Franjo Gaži.¹⁶⁵ Već nakon nekoliko dana, Magovac je uhićen i smješten na internaciju na otok Vis.¹⁶⁶ Tamo je ostao do 13. svibnja, kada je nakratko premješten u Makarsku te potom u Zagreb, gdje je uskoro bio pušten na slobodu.¹⁶⁷

Stvaranje nove države

Šubašić je 1. lipnja 1944. godine bio imenovan predsjednikom jugoslavenske vlade i sredinom mjeseca je na Visu s Titom završio razgovore koji su zaključeni potpisivanjem Viškog sporazuma.¹⁶⁸ Šubašić je preuzeo veliku odgovornost i iskreno se nadao da će, unatoč raslojavanju i negodovanju većine vodstva HSS-a, uspjeti, uz britansku potporu, obnoviti Jugoslaviju na demokratskim i federativnim načelima.¹⁶⁹ Odlučeno je da će Šubašić sastaviti vladu od političara koji nisu djelovali na strani sila Osovine, a glavna dužnost te vlade bit će organiziranje pomoći NOVJ-u, a obvezana je i odati priznanje Titu te partizanskoj borbi, čime se definitivno odriče četnika.¹⁷⁰ Winston Churchill, britanski premijer, nije bio zadovoljan postignutim, a Tito je zauzvrat samo obećao da se do kraja rata neće ulaziti u pitanje konačnog uređenja Jugoslavije.¹⁷¹ Na sastanku članova HSS-a, Krnjević je primijetio da ovaj sporazum može poslužiti Titu za uvođenje komunističkog sustava u zemlji i isključenje ostalih političkih

¹⁶² Radelić, *Božidar Magovac – S Radićem između Mačeka i Hebranga*, n. dj., 156

¹⁶³ *Ibidem*, 176

¹⁶⁴ *Ibidem*, 191-192

¹⁶⁵ *Ibidem*, 192

¹⁶⁶ *Ibidem*, 193

¹⁶⁷ *Ibidem*, 201

¹⁶⁸ Matković, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, n. dj., 263

¹⁶⁹ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, n. dj., 36-37

¹⁷⁰ Matković, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, n. dj., 264

¹⁷¹ *Ibid.*

stranaka.¹⁷² Potpisivanjem novog sporazuma, 2. studenog 1944., odlučeno je osnivanje zajedničke vlade i to da se kralj Petar II. neće vraćati u zemlju.¹⁷³ Takva vlada je i formirana 7. ožujka 1945. godine na čelu s Josipom Brozom Titom i sa Šubašićem kao ministrom vanjskih poslova.¹⁷⁴ Sumnje u iskrenost vodećih ličnosti KPH bile su opravdane. KPJ je uspjela spriječiti obnovu višestranačja, a nije ni ispunjeno obećanje o poštivanju privatnog vlasništva.¹⁷⁵

Maček je otišao u emigraciju 6. svibnja 1945., isprva u Francusku, da bi se 1947. godine preselio u SAD, gdje je živio do smrti 1964. godine.¹⁷⁶ U emigraciji je otišao i glavni tajnik stranke, Juraj Krnjević, a potpredsjednika, Augusta Košutića, komunističke vlasti su bez ikakve presude držale u zatvoru.¹⁷⁷ Osim ovih udaraca, preostali članovi nekad najmoćnije stranke bili su podijeljeni na tri strane: na prvoj je bila grupa oko zatvorenog Košutića, koju je vodila Marija Radić i Mira Košutić, na drugoj strani bila je skupina okupljena oko Šubašića, a sastavljena od HSS-ovih povratnika iz emigracije, dok su treću skupinu činili pripadnici komunistički nastrojenog HRSS-a (ljudi okupljeni oko IO HSS-a).¹⁷⁸ Šubašić je bez rezultata pokušavao postići ujedinjenje HRSS-a i HSS-a, ispostavivši se da su razlike između njih prevelike.¹⁷⁹ Naime, HRSS je zahtijevala da ona određuje tko može postati članom eventualno obnovljene stranke te da se ta stranka treba odmah uključiti u Narodnu frontu, političku organizaciju pod kontrolom KPJ, koja je okupljala njezine bliske organizacije i simpatizere.¹⁸⁰ Zbog sve izraženijih razlika između Šubašića i Tita, Šubašić je bio prisiljen na ostavku.¹⁸¹ Iako zakonski stranke nisu bile zabranjene, KPJ je, djelujući u okvirima Narodne fronte, svim raspoloživim sredstvima nastojala eliminirati opoziciju.¹⁸² Na nadolazećim izborima bila je postavljena samo lista Narodne fronte na čelu s Titom, a za birače koji nisu htjeli dati glas komunistima, bile su predviđene tzv. *crne* ili *ćorave kutije*.¹⁸³ Osiguravši laganu pobjedu, nova vlast je mogla krenuti u učvršćivanje svojega položaja i na izgradnju nove države.

¹⁷² *Ibidem*, 265

¹⁷³ *Ibidem*, 267

¹⁷⁴ *Ibidem*, 268

¹⁷⁵ *Ibidem*, 272

¹⁷⁶ *Ibidem*, 275

¹⁷⁷ *Ibid.*

¹⁷⁸ *Ibidem*, 275-276

¹⁷⁹ *Ibidem*, 276

¹⁸⁰ *Ibid.*

¹⁸¹ *Ibidem*, 277

¹⁸² *Ibid.*

¹⁸³ *Ibidem*, 277-278

Zaključak

Pozivajući se na učenje braće Radić, Hrvatska seljačka stranka obilježila je cijelo razdoblje Kraljevine Jugoslavije, kao stranka koja dosljedno radi na ostvarenju hrvatskih političkih prava. Njen vođa od 1928. godine, Vladko Maček, profilirao se kao legitimni predstavnik cjelokupnog hrvatskog naroda i zbog zastupanja nacionalnih interesa bio je podvrgnut mnogim iskušenjima. Ostvarenje Banovine Hrvatske može se smatrati njegovim najvećim političkim uspjehom, ali napeta vanjskopolitička situacija samo je dovela nove izazove za vodstvo HSS-a. Stvaranjem NDH, HSS se našao u iznimno teškoj situaciji i u tom razdoblju, kao najbolje rješenje, Maček počinje prakticirati *politiku čekanja*. Uhićenjima vodećih članova stranke i internacijom samog Mačeka, HSS upada u krizu. Od nekad vodeće hrvatske političke organizacije, tijekom ratnih godina postala je marginalnom strankom i uskoro izgubila sav utjecaj. Iako se dio članstva dosljedno držao *politike čekanja*, najteže udarce stranka je pretrpjela raslojavanjem članova na lijevo orijentirane i desno orijentirane. Neki od poznatijih članovi koji su se odlučili na suradnju s partizanima bili su: Božidar Magovac, Franjo Gaži, Stjepan Prvčić, Filip Lakuš, Ante Vrkljan, Antun Babić Tuna, Frane Frol i Stanko Škare. Magovac je bio važna ličnost u privlačenju novih članova NOP-a iz redova HSS-a, pritom pokušavajući ne raskinuti u potpunosti odnose s bivšom strankom. S obzirom da je djelovao prilično samostalno, zastupao svoju ideju hrvatsko-seljačke politike te da se zalagao za veći utjecaj HSS-a unutar NOP-a, došao je u sukob s komunistima, a posebno s Andrijom Hebrangom. Stoga, njegova uloga krajem 1943. i početkom 1944. godine sve više slabi i u sljedećem razdoblju njegov utjecaj se marginalizira. U skladu s tim, u svibnju 1944. bio je smijenjen s položaja urednika „Slobodnog doma“, a tijekom sljedećih mjeseci izbačen iz IO HSS-a i, nakon što je podnio ostavku na mjesto potpredsjednika NKOJ-a, uhićen i interniran sve do početka lipnja 1945. godine. S druge strane, neki od članova HSS-a koji su se odlučili na suradnju s ustaškim vlastima bili su: Josip Berković, Stjepan Hefer, Dragutin Toth, Zvonko Kovačević, Lovro Sušić, Živan Kuvedžić i Janko Tortić. Dio članstva nije se jasno opredijelio ni za jednu stranu, već je u neizvjesnoj situaciji tražio način da HSS bude imala što veći utjecaj u formiranju vlasti nakon rata te je po potrebi pregovarao i s partizanskim predstavnicima i s vlastima NDH. Neki od njih bili su: Ivan (Ivanko) Farolfi, Bariša Smoljan, Josip Torbar, Ljudevit Tomašić, August Košutić, Tomo Jančiković, Ivan Andres, Ivan Pernar i Branko Pešelj. U emigraciji su djelovali Juraj Šutej, Ivan Šubašić i Juraj Krnjević. Krnjević se zalagao za to da u pravom trenutku HSS pokrene akciju preuzimanja vlasti te pritom prijeđe na savezničku stranu, a granice nove hrvatske države budu jednake granicama tadašnje NDH. Neposredno

nakon rata, Šubašić i njemu blizak krug HSS-ovaca pokušali su se izboriti za određen utjecaj u formiranju nove vlasti, ali uskoro su bili razočarani te je obnovom jugoslavenske države pod komunističkim vodstvom, stranka bila dokrajčena.

Popis literature

1. Jelić-Butić, Fikreta, *Hrvatska seljačka stranka*, Globus, Zagreb, 1983.
2. Jonjić, Tomislav, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Libar, Zagreb, 2000.
3. Maček, Vladko, *Memoari*, Dom i svijet, Zagreb, 2003.
4. Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 1998.
5. Radelić, Zdenko, *Božidar Magovac – S Radićem između Mačeka i Hebranga*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1999.
6. Radelić, Zdenko, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1996.